

Szabó Dezső századik születésnapjára emlékezésének háttere

Szabó Dezső íróat sem, és talán életművét sem szükséges bemutatni. Feldolgozták és értékelték azt sokan, az utóbbi időben többnyire már – ha nem is minden esetben – objektíven, ferdítések nélkül. Ellenben kritikájának, minőségének története sok olyan ismeretlen tényre rejteget, amely hozzájárul az életmű hatása jobb és teljes megismeréséhez. Ilyen a születésének századik évfordulója is. Ez az 1979. évre esett, amelyben az újra megkisebbedett Magyarország az államszocialista tervgazdaság keretei között és a kommunista ideológia egyeduralma alatt vegetált. Viszont szerencsés időpont is volt egyben ez, hiszen a rendszer áthaladt már a „keménynek” nevezett korszakán, és ezt az időszakot a történészek a „puha” jelzővel illetik. Lehet, hogy az író századik születésnapjának állami megemlékezése is ezt a véleményt erősítheti.

Az esemény nyilvános híreit már feldolgozták, s az ismeretes az érdeklődő nagyközönség számára,¹ azonban a háttérben lefolytatott előkészítési és döntési folyamatok nem voltak azok.

Az 1970-es évek végén továbbra is két helyen dőltek el az ügyek: a pártban és az aktuális megnevezésű minisztériumban (1979-ben: Kulturális Minisztérium). Ekkoriban már érezhető ez utóbbi szerepének erősödése, főleg azért, mert egy politikailag megbízható, nagy munkabírási személy, Tóth Dezső² irányította miniszterhelyettesként a színházi, irodalmi és kiadási területet, és intézkedett a kisebb-nagyobb elvi, azonban főleg operatív ügyekben. Hozzá futott be a Szabó Dezső-centenáriumra vonatkozó kérés is. Az irodalomtörténész Király István³ kezdeményezte először szóban, majd írásban is a születésnapjára emlékezésének háttere

KERESZTES CSABA (1976) levéltáros, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának főlevéltáros-főtanácsosa.

- 1 Lásd Bartók Béla: *A Szabó Dezső-recepció (1945–1979)*. Eger, 2008, Líceum Kiadó, 13, 143–145, 168–176.
- 2 Tóth Dezső (1925–1985), irodalomtörténész, kultúrpolitikus. Az MSZMP-ben végzett tevékenységét követően, 1977-től élete végéig miniszterhelyettes.
- 3 Király István (1921–1989), irodalomtörténész, egyetemi oktató. Főleg Ady-kutatásairól ismert. A Szabó Dezső-kérdésben képviselt, a hivatalostól valamivel eltérő álláspontját az 1970-es, 1980-as években több publikációban tette közzé.

megemlékezés megtartását. Határozottan leszögezte: „nem lenne helyes, ha némán mennénk el mellette”. Több indokot is felhozott a megemlékezés megszervezése mellett. A születésnapot ünnepelni fogja a „disszidencia, az emigráció”, ezért „nem lenne helyes, ha ellenünk ünnepelné, úgy játszva ki magukat ezzel, hogy ők az »igazi magyarság« képviselői”. Olyan hírek jutottak el hozzá, írta, hogy az itthoni ellenzék is ünnepésre készül, és a „fiatalok” ébren tartják az évfordulás megemlékezés lehetőségét. (Sajnos, nem fejtette ki, kikre, milyen csoportosulásra utalt, így az sem zárható ki, csupán ezzel is nyomást kívánt gyakorolni a minisztériumra.) Ezek mellett irodalomtörténeti megfontolásból is helyes lenne, tette hozzá, a mindenre kiterjedő megemlékezés, hiszen bár Szabó Dezsőnek súlyos hibái voltak, „nem feledhető, hogy a 30-as években és a 40-esek első felében az ő németellenessége volt az egyik legkövetkezetesebb németellenesség. Nem feledhető, hogy Szálasi ellen és a magyar fasiszták ellen kegyetlenebb cikkeket nála ebben az időszakban senki sem írt. S nem utolsósorban nem feledhető, hogy minden hibája ellenére is jelentékeny írói egyéniség.” (Meggjegyezte azt is: míg Celine⁴ jelen van a könyvpiacra, addig mindenféle kollaborációt elutasító Szabó körül szinte teljes hallgatás van.) A századik évfordulóval lezáródhatna a Szabó Dezső-kérdés, sőt, a Horthy-korral is másként lehetne szembenézni: a baloldali hagyomány mellett milyen más hagyományok vállalhatók, főleg annak érdekében, hogy a „fasiszta nép” fogalmát ne lehessen olyan könnyedén osztogatni.⁵

Tóth Dezső nemcsak megköszönte, hanem el is fogadta a javaslatot, melyet egyébként a minisztérium irodalmi szakemberei is támogattak. A párt beleegyezése nélkül azonban nem cselekedhetett semmit, így egy előterjesztést készítettek és engedélyt kértek az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságától a megemlékezés megtartására.

Az előterjesztés egyrészt összefoglalta Király érveit, másrészt a párt számára is világossá tette: „Szabó Dezső születése 100. évfordulójának az elhallgatása mind a kultúrpolitikában, mind az irodalomtudományban rossz hatással járna. Szükséges, hogy a Szabó Dezső-kérdést tudományosan és irodalompolitikailag reális megvilágításba helyezzük, s főként a fiatalság helyesen lássa meg Szabó Dezső egyénisége és pályafutása ellentmondásosságát.” Tudományos ülés megtartását javasolták (30–50 fővel),⁶ az Írószövetség, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság és a minisztérium pedig koszorúzza meg Szabó Dezső sírját. A sajtó kézi irányítására egy rövid mondat utal: az eseményekről jelenjen meg tudósítás.⁷ Emellett „az irodalmi sajtó szaktanulmányokban tisztázza Szabó Dezső

4 Louis-Ferdinand Céline (1894–1961) francia íróról van szó. Az *Utazás az éjszaka mélyére* című művét a Magvető kiadó adta ki 1977-ben.

5 MNL OL XIX-I-7-dd-TD151/79/Szi-1979. (18. doboz)

6 Ez június 14-én meg is valósult. Lásd részletesen: Bartók, i. m. 170–171.

7 Meg is jelent, pl. *Magyar Hírlap*, 1979. jún. 10. 13. „A Kulturális Minisztérium irodalmi főosztályának nevében Bíró Zoltán fősztályvezető és Zimonyi Zoltán osztályvezető, a Magyar

ellentmondásos egyéniségét és életművét; szemelvényekkel, művei közlésével segítsen eloszlatni mítoszát, bemutatni alkotásait”.⁸ A következő években jelenjen meg válogatás „progresszív” cikkeiből („megfelelő bevezetővel”), és az *Életeim* című önéletrajzi művét is adják ki újra.⁹ Király további segítségére is számítottak.¹⁰

Az Agitációs és Propaganda Bizottság az előterjesztést elfogadta azzal a kitételrel, hogy „az évforduló legyen alkalom Szabó Dezső munkásságának marxista értékelésére”.¹¹ Ez utóbbiban nem volt hiba: 1979 nyarán több napilapban és folyóiratban jelentek meg cikkek és értékelések Szabóról, életművéről, illetve arról a korszakról, melyben alkotott. A párt (és a minisztérium) ezzel a maga részéről le is zárta volna a megemlékezés – érezhetően kissé kellemetlen – ügyét, ám egy váratlan fejlemény újabb fejfájást okozott.

Nem jelent meg a tudósításokban, hogy a megemlékezéseknek – bármennyire is marxista nézőpontból történt – ellenzői is akadtak. Pontosabban egy, aki vélhetően a sajtóhírek hatására rögvest (na jó, valójában június 11-én) tollat (írógépet) ragadott, hogy dörgedelmeit a minisztérium illetékesei elé tárja. Közvetlenül nem fasisztázta le Szabót, csupán idézett a kor irodalomtörténeti művéből,¹² ám ezzel végeredményben mégis a „magyar fasizmus ideológiai vezetőjének” nyilvánította Szabó Dezsőt. Hiányolta azokat az emlékbeszédeket, amelyek megindokolták volna, miért is érdemel „tőlünk” koszorút az író. „Ezek után azzal a kérdéssel vagyok kénytelen fordulni Önhöz – írta Pozsgay Imre¹³ miniszternek –, hogy a jelenlegi kulturális kormányzat – és személy szerint Ön, miniszter elvtárs – egyetért-e azzal a félreérthetetlen és egyértelműen elmarasztaló értékeléssel, amelyet az 1956-os ellenforradalom leverése utáni marxista magyar irodalomtörténet-írás alakított ki Szabó Dezsőről? Ha igen, akkor hogyan fér össze ezzel a koszorúzás? Ha nem, akkor viszont minek alapján ítélik meg úgy, hogy Szabó Dezső [...] koszorút érdemel a szocializmus útján járó Magyarország hivatalos képviselőitől? Szíves válaszát várva, elvtársi üdvözléssel, X. Y.”

Írók Szövetsége képviseletében Cseres Tibor Kossuth-díjas író és Csoóri Sándor József Attila-díjas költő koszorúzott. Elhelyezték virágaikat a síron a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete és a Petőfi Irodalmi Múzeum képviselői is.”

8 Egy a többől: Keresztury Dezső: Egy zilált korszak erjesztője. (Emlékezés Szabó Dezsőre.) *Magyar Nemzet*, XXXV. évf. 134. szám (1979. június 10.) 9.

9 Végül 1982-ben a Kriterion Könyvkiadó adta ki Bukarestben. Viszont a Szabó Dezső-monográfia 1979-ben is megjelent (Nagy Péter: *Szabó Dezső*. Budapest, 1979, Akadémiai Kiadó.)

10 MNL OL XIX-1-7-dd-Irodalom-szám nélkül-1979. (17. doboz) Király István további szerepére lásd Bartók, i. m. 172.

11 MNL OL M-KS 288. f. 41. cs. 323. őe. 1979. április 10-i ülés.

12 Klaniczay Tibor – Szauder József – Szabolcsi Miklós: *Kis magyar irodalomtörténet*. Budapest, 1961, Gondolat Kiadó.

13 Pozsgay Imre (1933–2016), politikus. 1976 és 1980 között kulturális miniszter.

Fotó: Fodor János

A miniszter saját aláírásával ellátott levélben feleletet is adott, bár ez a válasz egyértelműen kitérő: az író ellentmondásos életművéről megfelelő elemző cikkek láttak napvilágot a sajtó hasábjain, koszorúzáskor pedig általában nem hangzik el értékelő beszéd.¹⁴

Ezzel a beadó nem érte be, s – kihez máshoz! – Aczél Györgyhez¹⁵ fordult panasszal. Kibővítve megismételte korábbi érveit, hozzátéve például, hogy az „elemző cikkek” nem adnak választ a kérdésére, főleg úgy, hogy a *Kritika* folyóiratban megjelent írásból¹⁶ kiderül: az író nem érdemel koszorút. „Kérdésemmel nemcsak mint a kormány azon elnökhelyetteséhez fordulok Önhöz, akinek a hazai kulturális élet legmagasabb szintű irányítása a feladatkörébe tartozik, hanem egyúttal mint »A kultúra növekvő felelőssége« (*Népszabadság*, 1979. június 17.) c. cikk szerzőjéhez is, aki ebben a cikkben – gondolom, hogy követendő

14 A legelső levéltervezetet is Tóth Dezső fogalmazta meg azzal a megjegyzéssel: „semmiképpen sem szabad fejtegető választ adni”.

15 Aczél György (1917–1991), kommunista politikus. Az 1960-as évektől a kulturális terület legfőbb irányítója. 1979-ben a Minisztertanács elnökhelyettese.

16 Nagy Péter: A százéves Szabó Dezső. *Kritika*, 8. évf., 1979, 6. szám, 11.

példaként – leírta azt, hogy »Hiába volt tehetséges Knut Hamsun,¹⁷ Thomas Mann¹⁸ mégsem fogott vele kezét.«

Ám a felindultságtól felkavart lelkületű levelező Aczéltól hiába várt választ, a kultúr pápa az ügyet a minisztériumnak adta vissza. A levél tetejére kézírással (valószínűleg Aczél) ennyit írt: „hívassa be”. Tóth Dezső ezt meg is tette, és ennek eredményét szintén kézírással ekként összegezte: „Behívtam, személyesen megmagyaráztam, lerakható, VII. 16.”¹⁹

Ezzel a hatalom berkein belül, míg a sajtóban néhány további elemző cikk közlésével véget ért a magyar irodalom 20. századi nagy alakjának, a pamflet Michelangelójának születési centenáriuma körül keletkezett elvi bonyodalom.

17 Knut Hamsun (1859–1952), norvég író. A német nemzetiszocializmus híve.

18 Thomas Mann (1875–1955), író.

19 MNL OL XIX-I-7-dd-TD89/79/IST-1979. (17. doboz)